

Димитър Богданов¹

ТЕЗАУРУС НА БОГОСЛОВИЕТО НА ПРЕП. МАКСИМ ИЗПОВЕДНИК

Abstract: Dimitar Bogdanov, *Thesaurus of the Theology of St. Maximus the Confessor*.

The purpose of this text is to present my work on the online educational project led by Prof. Dr. Ivan Christov: *Thesaurus of the Theology of St. Maximus the Confessor*. The goal of this project is to create a digital repository with detailed explanations and terminological articles on the main theological and philosophical concepts in St. Maximus's teachings. In this paper, I will present some fundamental concepts from 35 articles that I developed and published on the project's website. These concepts are closely interconnected and pertain to both God and creation..

Keywords: *Systematic Theology, Christian Philosophy, St. Maximus Confessor, Byzantine Thinkers, Thesaurus of St. Maximus*

Темата на тази статия е тясно свързана с темата на дисертационното ми изследване: „Метафизика на светлината в Ареопагитския корпус“, тъй като преп. Максим Изповедник² е най-големият и най-важният коментатор и тълкувател на съчиненията на Псевдо-Дионисий Ареопагит. Коментарите, наречени схолии, от Йоан Скитополски

¹ Авторът е докторант по *Християнска философия* в Богословския факултет при СУ „Св. Климент Охридски“.

² Списък на използваните съкращения на произведенията на св. Максим Изповедник: Amb. Io. – *Ambigua to John*, CPG 7705: Constat, N. [Maximos], ed. *Maximos the Confessor, On Difficulties in the Church Fathers. The Ambigua*, DOML, 2 vols. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014; Amb. Th. – *Ambigua to Thomas*, CPG 7705: *Ambigua ad Thomam una cum Epistula secunda ad eundem*. CCSG 48. Turnhout: Brepols, 2002; LA – *Liber Asceticus*, CPG 7692: Van Deun, P., ed. *Maximi Confessoris, Liber Asceticus*. CCSG 40. Turnhout: Brepols, 2000; Myst. – *Mystagogy*, CPG 7704: Boudignon, C., ed. *Maximi Confessoris, Mystagogia*. CCSG 69. Turnhout: Brepols, 2011; QTh – *Questions to Thalassius*, CPG 7688: Laga, C., and C. Steel, eds. *Maximi Confessoris, Quaestiones ad Thalassium*. CCSG, 7, 22. Turnhout: Brepols, 1980, 1990; Th. Oec. – *Theological and Economical Chapters*, CPG 7694: Ed. PG 90. 1084–1173.

и св. Максим Изповедник, правят очевидно и православно съдържание на Ареопагитиките.

Като редовен докторант по Християнска философия към Богословския факултет с научен ръководител проф. д-р Иван Христов, през третото и четвъртото тримесечие на 2020 и 2021 г. участвах активно в Интернет базирания проект „Тезаурус на богословието на преп. Максим Изповедник“ (ISSN 2738-7747), който се ръководи от проф. д-р Иван Христов по линия на Центъра за изучаване на патристичното и византийско духовно наследство и е спонсориран от „Фонд научни изследвания“ на СУ „Св. Климент Охридски“. По този проект разработих и публикувах в сайта на проекта 35 речникови статии, които могат да се разделят в четири големи групи според тематичния им обхват:

1) Статии за същността и съществуването – Благобитие, Край, Логосите, Логос на същността, Начин на съществуване, Отношение, Природа, Простота, Разделение, Разположеност, Среда, Същност, Тъждество.

2) Статии за енергията и движението – Благодат, Движение, Енергия, Любов, Освещение, Осияние, Покой, Проществие, Светлина.

3) Статии, отнасящи се до възходането към Бога – Безсмъртие, Блаженство, Боговидение, Богоуподобяване, Богоявление, Възходане, Единение с Бога, Преображение, Причастност.

4) Други статии, свързани с Бога – Логосът, Мъдрост, Промисъл, Светилник.

I. Същност, природа и ипостас

В това изложение ще разгледам основните понятия от първите две групи, тъй като те са силно взаимосвързани. Св. Максим Изповедник постулира триадата „същност – сила – енергия“ като фундаментална за битието на всяко биващо³. Трите са неотделими една

³ Амв.Ю. 10 (PG 91, 1184D–1185A), 20 (PG 91, 1237B); Каприев, Г. *Максим Изповедник. Въведение в мисловната му система*. София: Изток-Запад, 2010, с. 137; Каприев, Г. *Византийската философия. Второ допълнено издание*. София: Изток-Запад, 2011, с. 92.

от друга, защото същността се проявява чрез своята конститутивна сила и природна енергия; тя съществува чрез своята енергия като видообразуващо движение⁴. В тази триада същността е началото (родово общото), силата е средата (способността за действие), а активното действие (привеждането на силата в активност) е енергията⁵. Така енергията зависи от силата (способността), а силата зависи от същността, защото е от, на и в същността⁶. Същностите се познават по начина на тяхното съществуване, изхождайки от наличните в тях природни сили като проявяващи се енергии⁷.

За св. Максим Изповедник, както и за християнските мислители преди него, но за разлика от езическите елински философи, понятията „същност“ (οὐσία) и „природа“ (φύσις) са синонимни, дори тъждествени. Природата за него е общото (вида, ейдоса) за всички индивидуални същества, които носят тази природа и съществуват чрез нея. А същността е общият родов признак, свързан с природата на съществата; същността указва онтологичното, битийното общо на съществата. Така за преп. Максим същност и природа означават едно и също, защото са общи и универсални понятия, винаги изказвани за множество и различни по число неща⁸.

Но същността/природата съществува само като въипостасирана – тя бива познавана само като съдържание на конкретна ипостас. Ипостаста се определя като конкретна (единична) реалност, като самостоятелно съществуващо нещо, което притежава уникални свойства и ипостасира (осъществява, въплъщава) една или повече природи/същности. И одушевените (живите), и неодушевените (неживите) самостоятелно съществуващи неща имат ипостаси. Живите ипостаси се наричат индивиди или същества, а разумните ипостаси – лица или личности. Оттук следва, че няма безипостасна същност или природа, тъй като ипостаста реализира действителното съществуване, кон-

⁴ Amb.Th. 5 (PG 91, 1048A–1052B); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 137; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 92.

⁵ Th.Оес. 1, 3 (PG 90, 1084B); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 137; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 92.

⁶ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 137; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 92.

⁷ Amb.Ю. 10 (PC91, 1133CD); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 34, 53–54.

⁸ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 102; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 87.

кретната реалност на същността⁹. Така всяка същност се реализира в ипостаси и затова същност и ипостас винаги са в постоянна връзка – неотделими са, понеже едната не може да се мисли без другата и обратно, но са и в противопоставеност на общото и частното (единичното) – същност и ипостас винаги се различават и едната не може да бъде сведена до другата и обратно. Затова никоя същност/природа не съвпада с ипостасите, в които получава конкретно битие, включително в Божествеността¹⁰. Но всяка същност има една сила (воля) и една енергия, които не са на ипостасите, а се носят от тях, защото ипостасите са носители на тази същност и като такива действат чрез природната ѝ сила (воля) и енергия¹¹.

Божията същност (божествената природа) е една, вечна, само-тъждествена, самобитна, проста, несъставна и неподелима и се реализира в три ипостаси, които са равнобожествени – притежават в пълнота и еднакво същността на Бога, тоест те са единосъщни – така Бог е Единица и Троица едновременно. Ипостасността указва за разликите между трите лица, които обладават едната обща усия на Бога. Поради това трите лица са една природа, едно битие (една енергия, едно действие) и една воля (сила). Божията същност нумерологично е единно същество – Бог е едно единствено божествено същество по същност в три единосъщни същества по ипостас¹². Божията същност е несътворена, непознаваема и неизразима за сътворения ум (и на хората, и на ангелите)¹³, тъй като Бог, бидейки нетварен, надхвърля всяка сила и енергия на тварното. Същността Му е безотносителна и радикално откъсната от всичко сътворено и затова е непричастна, защото по Своята същност Той е абсолютно трансцендентен на сътворения свят. Спрямо всяка сътворена същност Бог е свръхсъщностен, и понеже Той сътворява света не от същността Си, а по всесилната Си воля от нищо, сътворената същност няма общ логос с божествената, а е нещо друго, външно и чуждо по същност на Бога¹⁴. В икономиен

⁹ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 95, 112.

¹⁰ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 102; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 87.

¹¹ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 143; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 95.

¹² Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 103; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 83.

¹³ Th.Оес. 2, 76 (PG 90, 1160CD); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 33.

¹⁴ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 72, 143.

план Бог е същностотворящ – Той е творящият принцип за всяка същност в творението.

Човешката природа/същност по логоса си е тварна, съставна (смесена) и съществува действително във всяка отделна човешка ипостас, отново въипостасена – състои се от душевна и телесна природа в тяхното единство, заедност и взаимна отнесеност. Така е конституиран единият вид (εἶδος) на човека във вечния божествен план¹⁵ – двете части (разумна душа и тяло) не могат да съществуват отделно, а само в своето необходимо битийно единство, и могат да се различават единствено в мисълта¹⁶. Още нещо, единението и взаимно-отнасянето им е не само ипостасно реализирано в действителността, но и природно зададено в логоса на същността¹⁷; човекът се мисли и съществува винаги в неговото психо-соматично единство. Оттук преп. Максим отхвърля идеите на платонизма и оригенизма за предсъществуването на душите или умовете и за прераждането на душите¹⁸.

От всичко това следва, че същността в сътворения свят не може да има самостоятелно съществуване под никаква форма, а представлява общата природа (видовото битие), която съществува и действа само в съдържащите я индивиди. Всички същества, които са тъждествени по същност, са необходимо различни по ипостас; и обратното, след като са различни по ипостас, то те са в единение по природа. Но всяка ипостас има свои уникални свойства, които не следват от общите свойства на същността¹⁹.

II. Логос на същността и тропос на съществуване

Преп. Максим Изповедник въвежда различието между „логос/ принцип на същността“ (λόγος τῆς οὐσίας) и „тропос/начин на съществуване“ (τρόπος τῆς ὑπάρξεως). То е валидно за всяка същност и за всяка ипостас; тоест всяко биващо задължително притежава свой

¹⁵ Amb.Ю. 42 (PC 91, 1321D–1324B); Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 105.

¹⁶ Amb.Ю. 7 (PC 91, 1100C).

¹⁷ Amb.Ю. 7 (PG 91, 1101AD–1101CD), 42 (PG 91, 1324AB–1324C, 1341D); Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 106.

¹⁸ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 173.

¹⁹ *Пак там*, с. 104.

логос на същността и начин на съществуване, иначе е невъзможно да съществува²⁰. В тринитарен аспект чрез оста „логос – тропос“ се обясняват отличителните свойства на трите ипостаси (нероденост, роденост, изхождане), а в христологичен – различието на двете природи в едната ипостас на Бог Слово²¹. Логосът на същността конституира всяка същност/природа; бидейки абсолютно неизменен, той е нейният природен и божествен закон, съобразно който тя възниква и съществува. Всяка същност има такъв логос, който я определя изцяло, затова той е устойчив и непроменлив – ако евентуално се измени, това ще доведе до разрушаване на същността²². В логоса на същността е зададено какво ще бъде битието на тази същност, тоест какво ще представлява тя. За сътворените същности логосът им не съвпада със самата същност, тъй като той им е зададен от Твореца трансцендентно спрямо тях, докато за Божията същност това не е валидно.

Божията същност е единствената, която е тъждествена със собствения си логос, тъй като е единствената нетварна и затова самобитна същност, която няма отвън зададен логос, който да я определя²³, а е самоопределяща се. По логоса си тя е и единствената вечна, самотъждествена, самобитна, проста и несъставна същност, както вече казах по-горе. А всяка сътворена от Бога същност има положен в нея логос, който я конституира като същност, но не съвпада с нея, а има амбивалентен характер – едновременно иманентен и трансцендентен на тази същност. Иманентен, защото е вложен в нея и определя като закон тъкмо нея, а е трансцендентен, защото логосите на всички сътворени същности са налични преди всяко време и сътворяване в божествения Логос – като идеи и мисли в Божия ум. Всяка сътворена същност по логоса си е самосъща, тъй като притежава свои природни сили и енергии, чрез които да съществува самостоятелно, да се запази в съществуване и да осъществи целта си в историята, във времето.

Начинът на съществуване посочва как действа, как се проявява и

²⁰ Amb.Ю. 42 (PG 91, 1341D); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 93; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 86.

²¹ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 92.

²² Amb.Ю. 31 (PG 91, 1280A); Amb.Th. 5 (PG 91, 1052B); Myst. 23 (PG 91, 701A); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 92; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 85.

²³ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 94.

как съществува същността/природата. Този начин е изменяем, за разлика от логоса на същността, защото предполага развитие на екзистенцията във времето и пространството²⁴. Тропосът на съществуване на всяка сътворена същност може да приеме нови, преди това непознати форми на екзистенция на тази същност. Например за човешката природа начинът на съществуване след грехопадението е напълно нов и различен спрямо този преди грехопадението. Оттук начинът на съществуване и ипостаста не са тъждествени понятия, защото съществуването не се отнася само към ипостаста, но и към същността²⁵. Тропосът на съществуване посочва начина, по който фактически съществува природата, или начина на конкретната ѝ действителност. Това правило е валидно за контингентно биващите ипостаси, но не и за Божиите ипостаси, които като трансцендентни са единственото изключение²⁶.

Бог е Единица и Троица едновременно – една същност в три ипостаси. Божествената природа не се разделя или разпределя между ипостасите, а трите заедно я притежават в пълнота; и това е валидно само за нетварния Бог, но не и за нищо от сътворения свят. Затова Божиите ипостаси съвпадат с трите начина на съществуване на божествената същност²⁷ и това с нищо не нарушава простотата и неделимостта на тази същност. Съществуването на трите ипостаси (лица) с техните отличителни свойства и вътребожествени отношения е самото съществуване на Бога²⁸. Без да нарушава единството на природата, всяка ипостас действа по свойствен ѝ начин, невлизайки поради това в противоречие с другите ипостаси. Тропосът на съществуването се отразява върху начина, по който природата действа в лицето, тоест, по който то ползва природните си сили и отправя навън енергиите си²⁹.

В христологичен план начинът на съществуване на двете природи в ипостасното единение на Господ Исус Христос позволява на

²⁴ Amb.Іо. 42 (PG 91, 1341D); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 93.

²⁵ Amb.Іо. 42 (PG 91, 1329A, 1344D); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 93.

²⁶ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, 93–94.

²⁷ Amb.Іо. 67 (PG 91, 1400D–1401A); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 94.

²⁸ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 94; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 87.

²⁹ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 118; Каприев, Г. *Византийската философия*, 90–91.

човешката Му природа да осъществи потенциала си според божественния план в сотириологичен и есхатологичен аспект. Това става в процеса на перихорезата (περιχώρησις) – взаимоотношение и взаимопроникване на божествените и човешките енергии с цел да бъде обновена и обожена човешката природа в Христа, а след Него и на цялото човечество. Логосите на двете Му природи не се променят – запазват се неизменни в техните същностни свойства и енергии; променя се начинът на съществуване и действие на човешката природа на Богочовека – от природен (човешки) той става свръхприроден (божествен) благодарение на енергийния обмен между божествеността и човековостта Му – именно в този божествен тропос се извършва обновлението и обожението на човешката Му природа с изцяло сотириологична цел – спасението на човека³⁰.

За човешката природа преп. Максим различава два класа начини на съществуване, които обаче са взаимосвързани. Първият е начинът на съществуване на човешката природа в исторически план: преди грехопадението, след грехопадението, след възплъщението на Бог Слово и след Съда. При втория клас той формулира три всеобщи тропоса на човешкото съществуване: битие – благо битие / зло битие – вечно благо битие, респ. вечно зло битие³¹. Първото е природното съществуване – дар от Бога; второто е съгласувано с духовните основания, вложени в битието – резултат от свободната воля и делата на човека; а благодарение на благо битие можем да достигнем до вечно благо битие, но само с Божията благодат – отново дар от Бога. Затова човек трябва да бъде активен и да насочи енергията си от обикновено природно съществуване към духовно съществуване (по Бога). Когато се насочим към изпълнение на Божия промисъл, тогава тропосът на съществуването ни ще бъде в съответствие с вложения логос в природата ни и ще постигнем благо битие.

Вече стана ясно, че ипостаста реализира действителното съществуване на същността в конкретната реалност. Оттук всеки начин на съществуване на коя да е природа се реализира в ипостаси и точно

³⁰ Amb. Io. 36 (PG 91, 1289CD–1289D), 42 (PG 91, 1344D); Amb. Th. 5 (PG 91, 1052AB, 1053B, 1056AB); QTh 22 (PG 90, 317C); Каприев, Г. *Византийската философия*, 123–125.

³¹ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 94; Каприев, Г. *Византийската философия*, 133–134.

от ипостаста се задава тропосът на съществуване на въипостасената същност. С оглед строгото диференциране между същност и ипостас, както и строгото различаване между начин на съществуване и ипостас, преп. Максим различава логос и тропос на същността от логос и тропос на ипостаста³². Логосът на ипостаста (λόγος τῆς ὑποστάσεως) представлява самото въипостасиране на природата в ипостаста и битийните условия и качества, които въипостасирането ѝ носи. Докато тропосът на съществуване на ипостаста (τρόπος τῆς ὑποστάσεως) се отнася до начина, по който ипостаста (лицето) действа в сътвореното битие – как употребява волята си, как употребява природните си способности и свойства, или това е всичко, което отличава човека от останалите хора в иначе общия им начин на природно съществуване. Тропосът на ипостаста е променлив и варира според волята и способностите ѝ, без това да води до изменение в логоса на ипостаста³³. Отгук става видна уникалността и неповторимостта на човешката ипостас, предвид природно заложените ѝ свойства, но, бидейки автономна, тя ги реализира напълно различно и неповторимо от всеки друг човек.

III. Енергия и божествени енергии

Наследено от Аристотел, понятието „енергия“ (ἐνέργεια) е ключово за християнското богословие и означава осъществяване, действие, активност, деятелност. Следвайки кападокийците, преп. Максим Исповедник развива своето учение за енергиите – те са неотделимо присъщи на всяка същност/ природа, като осъществяват нейното екзистенциално проявление, тоест те осъществяват същността, като произтичат от нея, затова се наричат и същностни/природни енергии. Не е възможно да съществува нещо, което да няма природна енергия,³⁴ защото тя го движи и насочва към изпълнение на битийната му цел; чрез енергията си то действа и чрез нея бива познавано, че е. Всички индивиди (ипостаси, лица) с еднаква същност имат една и съща природна енергия, която осъществява едно и същото природно присъст-

³² Amb.Ю. 36 (PG 91, 1289C).

³³ Каприев, Г. *Максим Исповедник*, с. 95.

³⁴ Каприев, Г. *Максим Исповедник*, с. 135; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 91.

вие във всеки индивид. Оттук се стига до следващата онтологична триада „същност – енергия – ипостас“, която е универсално валидна за всичко съществуващо и допълва първата. За да съществува нещо, то има своя същност, която бива конкретно реализирана в действителността чрез ипостаси, които действат и се движат (осъществяват битийната си цел) чрез природната енергия на тази същност; така енергията е винаги действие на конкретна ипостас. От гледна точка на същността, тя се реализира ипостасно и се осъществява (одействява) енергийно. От гледна точка на енергията, тя е същностна и се актуализира ипостасно според волята и свойствата на всяка ипостас, тоест по различен начин и с различна сила. Затова можем да говорим за природната енергия и в множествено число³⁵. В познавателен план чрез енергията се познават всички биващи, тоест че действат, имат битие и съществуват, и че зад тази енергия (това действие) стои някаква същност, защото тъкмо енергията проявява същността, като изхожда от нея и осъществява битийната ѝ цел; тя е съществуването на самата същност, но винаги е различна от нея. Синонимни на енергията са понятията светлина (φῶς), сияние, слава и благодат (χάρις).

Божествените енергии, също както божествената същност, са нетварни и несътворени, вечни и безкрайни. Те, като активности, които проявяват природата на Бога, предвечно извираат от Божията същност и остават неотделими от нея³⁶. Затова те са Негови същностни енергии, защото са на същността Му и произтичат от нея; бидейки напълно различни от същността Божия, те са онова, което е „около Бога“ или още „околобожие“, но с това не създават разделение, съставност или множественост в Бога, а напротив – представляват нетварното проявление на божествения живот извън същността Му, жизнената активност на тази същност³⁷. Тук преп. Максим различава два аспекта на едната и съща божествена енергия – при първия говори за иманентната вечна и нетварна същностна енергия на Божествеността, която е свръхбитийна (свръхстояща) за тварта, неизразима и

³⁵ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 96.

³⁶ Christov, I. „Pronoia and Sophia in the Energy Discourse of the Greek Scholia to the Corpus Areopagiticum“. – In: *Pronoia. The Providence of God in East and West* (Wiener patristische Tagungen VIII). Tyrolia Verlag, 2019, p. 306.

³⁷ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 136; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 92.

непознаваема, и представлява собственото движение на същността³⁸, собственото битие, собствения живот на Бога, Неговото вътрешно състояние. При втория става въпрос за вечната и нетварна божествена благодат³⁹, при еманацията на която (вътрешната еманация на Благото в Божия промисъл при Псевдо-Дионисий Ареопагит)⁴⁰ се поставя началото на промислителните и творчески енергии, с които Бог промисля и твори извън Себе Си и така влиза в досег с творението, и които енергии са достъпни и познаваеми за човека като Божии дела⁴¹.

Божествените енергии са още безипостасни (нямат отделна ипостас) – те са общи или дори тъждествени за цялата Света Троица, също както трите ипостаси са тъждествени по същност. Една и съща е природата на Отец, Син и Дух Свети, затова една и съща е силата (волята) Им и една и съща е енергията Им⁴². Тоест природната енергия на единсъщната Троица е една, а не три, но се извежда ипостасно от всяка от трите ипостаси. От ипостасите (отличителните им свойства) зависи начинът, по който се проявява самата енергия. В божествения домостроителен план енергията (благодатта) произтича от Отца, Който я дарява на творенията за общение чрез Сина в Светия Дух. Това не разделя и не множи енергията, а тя остава винаги едната енергия на целия Бог⁴³.

За разлика от същността Божия, която е трансцендентна и абсолютно недостъпна, непостижима и непознаваема за тварта, Бог бива познаван и постижим в Своите енергии, с които се проявява и действа в творението, с които му е доброволно иманентен, и които допус-

³⁸ Amb.Ю. 24 (PG 91, 1261C); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 138; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 93; Богданов, Д. „Светлината в богословието на св. Максим Изповедник“. *Християнство и култура* 10 (2020), с. 35.

³⁹ Amb.Ю. 10 (PG 91, 1141AB); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 141.

⁴⁰ Христов, И. „Християнският неоплатонизъм в корпуса на Ареопагитиките“. – В: *Неоплатонизъм и християнство. Ч. I. Гръцката традиция III–VI в.* София: ЛИК, 2002, 137–139.

⁴¹ Богданов, Д. *Цит. съч.*, 35–36.

⁴² Amb.Th. 5 (PG 91, 1048A); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 135; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 91; Christov, I. *Op. cit.*, p. 304.

⁴³ QTh 29 (PG 90, 365C); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 144; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 95.

кат причастност към себе си по благодат⁴⁴. Тоест познаваемо е онова „около Бога“ – онова в Него, което е обърнато битийно, а оттук и познавателно, към творението. Тук Бог бива познаван като причина, творец, промислител и удържащ битието на всичко сътворено и бива именуван именно по тези Свои енергии/действия⁴⁵. Божествените енергии се познават пълноценно от причастилите се към тях и това познание не е понятийно и дискурсивно, а отвъд всички думи и мисли и се достига в обожението (θέωσις) като съзерцание в покой⁴⁶. Това е вече непосредственият личен духовен опит на човека с Бога, в който Божествеността се изпитва от обожения в опита на личното му общение с Бога. Целта на човешката ипостас е обожение – единение с нетварните божествени енергии, ставане Божий син по благодат – това е възможно, защото Бог твори не по същност, а по енергия⁴⁷ и е положил в логоса на човешката природа възможността за причастност тъкмо към енергията Му, което е и съвършеното осъществяване на човешката тварна енергия, на човешкото битие – неговата ентелехия (ἐντελέχεια)⁴⁸.

IV. Благодатта като божествена енергия

Споменах Божий син по благодат – благодатта присъства във всички нива на духовния живот; без нея той е невъзможен. Само тя е в състояние да актуализира в човека добродетелите и познанието, да ги съхранява и да обожават човека⁴⁹. А, за да започне движение към обожението, човекът е призван да изгради един природосъобразен тропос на съществуването си, където неговите сили и енергии да са естествено подчинени на Бога, за да бъдат пронизани от божествената благодат. Защото вечността (вечното благобитие, тъждествено на

⁴⁴ Christov, I. Op. cit., p. 303; Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 141.

⁴⁵ Amb. Io. 10 (PG 91, 1133D–1136A); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 143; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 94.

⁴⁶ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 74.

⁴⁷ Amb. Io. 7 (PG 91, 1081A).

⁴⁸ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 144; Каприев, Г. *Византийската философия*, 151–152

⁴⁹ QTh 54 (PG 90, 512B, 605B); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 225.

обожението) се дава само по благодат⁵⁰. В следгреховния си начин на съществуване човекът не е в състояние сам от себе си и чрез природните си сили да надхвърли своята природа. Но е способен да стане причастен към благодатта на спасението и обожението, дадена във Въплъщението на Словото⁵¹. Единението с Бога е възможно едва извън човешката природа и енергия и отвъд всички логоси и тропоси на тварното⁵². За да се изпълни това, човекът се нуждае от синергийното съдействие на Бога, от благодатното действие на Неговите енергии, за да снесе своите и да пребъдва около Него – в Божието блаженство. Затова Логосът низхожда до човека и става човек, за да се възкачи човекът към Бога и да стане бог по благодат⁵³.

Вечната божествена благодат (енергия) е несътворена и стои отвъд всяка крайна природа и извън всички времена⁵⁴. При нейното прошествие навън Божествеността изхожда от Себе Си като енергия и благодат, като любов и светлина, и със самото това притегля към Себе Си всеки, способен да възприеме тази енергия: Бог промисля, твори и действа така, че засажда вътрешно отношение (*σχέσις ἐνδιάθετος*) на привличане в способните да Го приемат⁵⁵. И благодарение на дарената им от Бога благодат сътворените същества получават необходимата им енергия (благодат), за да се възвърнат обратно при Създателя, а това става при техния духовен, мистичен екстаз. Само с помощта на придадената ѝ обожаваша божествена благодат тварта може да постигне своето спасение и обожение и така да стане причастна на блажения живот на Благодетеля при нейното обръщане към Благото. Защото Божията благодат е тази, която пречиства,

⁵⁰ Amb.Іо. 65 (PG 91, 1392AB); QTh 60 (PG 90, 624D); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 228; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 133, 136.

⁵¹ QTh 22 (PG 90, 321A), 63 (PG 90, 684A); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 218.

⁵² Amb.Іо. 41 (PG 91, 1308AC); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 259.

⁵³ QTh 22 (PG 90, 317B–321C), 60 (PG 90, 621AB); Amb.Іо. 7 (PG 91, 1084CD), 36 (PG 91, 1289CD); Amb.Th. 5 (PG 91, 1056AB); Th.Оес. 2, 25 (PG 90, 1136B); LA 43 (PG 90, 953B); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 213; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 126, 136.

⁵⁴ Amb.Іо. 10 (PG 91, 1141AB); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 141; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 93.

⁵⁵ Amb.Іо. 23 (PG 91, 1260C); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, 249–250; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 150; Богданов, Д. *Цит. съч.*, с. 36.

просветлява и обдъжава човешката душа по пътя ѝ към единение с Бога. Това се случва последователно в трите стадия по пътя към съвършаването на душата и възходжането ѝ към Бога⁵⁶. Обожението на човека, ставането му Божи син е съвместно дело (синергия, *συνεργία*) на Божията благодат и човешката активна и свободна волева изява; то е само и единствено по благодат (по енергия) – човекът по природа остава винаги човек, но заживява в Божията любов (енергия), която да го възведе (обърне) към единение с Източника на всяко благо⁵⁷. Обоженият се причастява към божествената енергия на Спасителя Христос, тъждествена с Неговата светлина, слава и благодат⁵⁸, която произва целия човек – и душата, и тялото му, които се обдъжават и той става бог по благодат⁵⁹.

V. Светлината като божествена енергия.

Многократно споменах и понятието светлина – светлината сама по себе си представлява свръхсъщностната предвечна нетварна божествена енергия, чрез която се проявява Божията същност и се осъществява метафизичният екстаз на Бога извън Него. Бидейки Негова екстатична сила, еманацията (излъчването, изтичането, прошествието) на светлината се реализира в два етапа: на първо място говорим за вътрешна еманация или предвечно прошествие (*πρόοδος*), което е дело на Божията природа. Тази природна еманация е безотносителна и трансцендентна на творението – това не е волеви акт, все още не е сътворяване (икономийно действие), а вътребожествена еманация на идеите в Божия промисъл, която като мисловна дейност е саморекфлексивна и спонтанна⁶⁰. И едва след това идва ред на сътворението, което представлява волева и преднамерена божествена творческа из-

⁵⁶ Богданов, Д. Цит. съч., 36–37.

⁵⁷ Christov, I. Op. cit., p. 313; Богданов, Д. Цит. съч., с. 37.

⁵⁸ Amb.Ю. 10 (PG 91, 1168B); Th.Оес. 1, 97 (PG 90, 1124A); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 219; Богданов, Д. Цит. съч., с. 38.

⁵⁹ Amb.Ю. 7 (PG 91, 1088BC), 42 (PG 91, 1336A, 1341D); Th.Оес. 2, 88 (PG 90, 1168A); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 253; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 152.

⁶⁰ Христов, И. Цит. съч., 144–146; Богданов, Д. Цит. съч., с. 35.

ява⁶¹. Това вече е Божията домостроителна активност (енергия, деятелност), насочена към света. Сътворението става чрез творческите слова (логоси) на Бога, които реализират идеите на Божия ум. Творческият акт е волеви акт – проява извън същността на Бога в Неговото мироустроително действие. Поради това множествеността на действителността (творението) не се възприема като същностна еманация на Божеството, а като Негово волево и благотворно действие, като прошествие⁶². Така светът е създаден от единия Бог Творец по Неговите воля и благодат и от нищо. Волята твори чрез своите енергии, но те създават тварния свят не като еманация на Божията същност, а като действие, чрез което се произвежда нещо външно и друго по същност⁶³. В това Свое творческо прошествие Бог действа извън Себе Си като същностотворяща причина, при което сътворява един нов субект⁶⁴ с негови собствени същност, сила, енергия и битийна цел.

Бог е жива Личност и в Своето предвечно битие присъщата активност на природата Му са вътрешните предвечни енергии: мисълта (мъдростта) и любовта, протичащи вътрешно на същността Му, като най-изначална е любовта. Тя подбужда божествената Личност да излезе от затвореност в Себе Си и да прошества извън Себе Си – това прошествие на волята са насочените навън (протичащи външно на същността Божия) домостроителни творчески и промислителни енергии⁶⁵. Бог твори не по природа, а по свободна воля – в прошествието Му, в Неговата икономия няма необходимост или автоматизъм⁶⁶; Той решава свободно да реализира идеите, които има в ума (промисъла) Си – в Своя ум Бог замисля света. Това е другата предвечна природна божествена активност – тази на мисленето. Тя конституира битието на онова, което предстои да бъде сътворено. Светът не

⁶¹ Gersh, S. *From Iamblichus to Eriugena. An Investigation of the Prehistory and Evolution of the Pseudo-Dionysian Tradition*. Leiden: E. J. Brill, 1978, p. 22.

⁶² Христов, И. *Цит. съч.*, 144–146; Christov, I. *Op. cit.*, p. 304; Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 116, 143; Богданов, Д. *Цит. съч.*, с. 35.

⁶³ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 72, 143; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 94.

⁶⁴ Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 143; Каприев, Г. *Византийската философия*, с. 94.

⁶⁵ Christov, I. *Op. cit.*, p. 303, 308.

⁶⁶ Богданов, Д. *Цит. съч.*, с. 35.

е самобитен, а дължи съществуването си на идеите в Божия ум и на благата воля на Твореца, Който го твори от нищото. Затова битието на сътворените неща е вторично и е по причастност към Божиите идеи⁶⁷. Така Бог създава многообразието на съществуващото, полагайки логосите като основа на света. Оттук божественият метафизичен екстаз, излизат на Бога извън Самия Него има като последен израз прошествието Му в творението, привечдането и поддържането му в битие. Чрез лъча на творческата Си енергия Бог извежда всичко от небитие в битие и полага началото на творението, което се пронизва и изпълва не само от творческата, но и от природната божествена енергия – вечната светлина, изливана в единия божествен лъч, носещ със себе си и разпръскващ творческите логоси на идеите в Божия промисъл. Така битието е пронизано от една светлина – божествената, без която тварта не може да извърши нищо сама⁶⁸.

Вече няколко пъти споменах и понятието прошествие, с което ще завърша тази статия – то е създадено от неоплатонизма и въведено в употреба в християнското богословие от Псевдо-Дионисий Ареопагит, който заимства от неоплатонизма и метафизическата схема „пребиваване в себе си (μονή) – прошествие (πρόοδος) – обръщане (ἐπιστροφή)“, с която да изрази самопребиваването и природното действие на Божеството (Благото, Единното), разгръщането Му в множествеността на действителността и нейното възвръщане обратно в Единството благодарение на изтеклата енергия⁶⁹. В учението на преп. Максим Исповедник (подобно на Ареопагит) понятието прошествие има дълбоко метафизичен и теологичен смисъл и е тясно свързано с учението за божествените енергии, тъй като енергията е основа за прошествието⁷⁰. В схолиите към Ареопагитиките св. Максим дори отъждествява енергия и прошествие, и нарича „прошествие“ божествената енергия, която е произвела всяка една същност. Смисълът на това твърдение е, че трансцендентната божествена при-

⁶⁷ Christov, I. *Op. cit.*, 308–309.

⁶⁸ Каприев, Г. *Максим Исповедник*, с. 160; Богданов, Д. *Цит. съч.*, с. 36.

⁶⁹ Christov, I. *Op. cit.*, 303–304; Христов, И. *Цит. съч.*, с. 153; Христов, И. „Предговор“. – В: Св. Дионисий Ареопагит, За небесната йерархия. За църковната йерархия. София: ЛИК, 2001, с. 14.

⁷⁰ Christov, I. *Op. cit.*, p. 304.

рода (Θεότης) е свръхсъщностна и че всяка същност е произведена от нейното прошествие. Но това все още не е актът на сътворението, а предвечното прошествие на промислителните идеи в Божия ум. Те представляват „предопределения“, „предосъществености“, конституиращи същността на онова, което ще бъде сътворено⁷¹. Тоест преди да бъдат изведени в битие, преди да бъдат осъществени в действителност, всички неща са предосъществени във възможност в Божия ум.

В този аспект синонимни на прошествие са понятията активност, действие, еманация, процесия, протичане, излъчване, изтичане, изхождане, излизане, изливане и др. п. на енергия, светлина, слава, сияние, благодат. Казва се, че енергията, светлината прошества, еманира, изхожда, изтича от същността, природата на Бога. Тук онтологичната триада „същност – сила – енергия“ е валидна не само за Божеството, но и за всичко сътворено от Него⁷², тоест всичко (човекът, животните, природата, целият космос), което има енергия и действия, има и същност със сила в нея, и обратното – всяка същност има в себе си сила и енергия, с която действия.

VI. Заключение.

В заключение ще обобща: няма същност без енергия и обратното – няма енергия без същност; те са взаимосвързани и взаимопринадлежащи си една на друга, и следователно неотделими, но винаги са различни една от друга⁷³: същността причинява и предшества енергията, и я притежава; а енергията е причинена от и присъща на същността, прошества от нея и така я изявява, проявява, реализира, осъществява, одействява. Що се отнася до божествената енергия, тя предвечно извира от Божията същност, остава неотделима от нея⁷⁴ и създава света от нищо.

⁷¹ *Ibidem*, p. 306.

⁷² Amb.Io. 10 (PG 91, 1184D–1185A), 20 (PG 91, 1237B); Каприев, Г. *Максим Изповедник*, с. 137.

⁷³ Christov, I. *Op. cit.*, p. 303, 306.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 306.